

Alkalmi asszociációk a közéleti szó hiteléről

A Vásárhelyi Találkozó évfordulójára

„És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét” — 1937. október 2-án hangzott el ez a biblikus komorságú felszólító mondat: Tamási Áron ezzel a felhívással zárta a Vásárhelyi Találkozó elnöki megnyitóját. Nem a stilisztikum botorkálása miatt elégedetlenkedő vagy a költői szintagmák elnehezülését fájlaló író, hanem a közösségi értekezés belső konvulzióit a lényegi okokig menően átlátó s a népi érdekek szolgálatában egymással rokon közéleti törekvések összefogását szorgalmazó politikus hívta itt „nyelvtisztító” munkára a romániai magyarság fiatal nemzedékének 186 „önkéntes követét”. A művészi dialektus nagy elkötelezettje, aki — mint egykoron Féja Géza írta — alkotásaival „új emberi beszédet készített”, nem az irodalom megszerzett birtokaihoz igyekezett örököket állítani, hanem a kisebbségi elnyomás súlyosbodásától, a faszizmus politikai terjeszkedésétől és a közös cselekvésre hivatottak túlfeszített ideológiai-verbális viszályaitól veszélyeztetett nemzetiségi lét követelményeire akart figyelmeztetni. A találkozó előkészítőinek megbízásából és a közéleti szintaxis öntudatos teherviselőinek nevében beszélt Tamási. Az emberi eszmélet egyik legközvetlenebb attribútumára s a citoyen felelősségérzet egyik legelemibb bizonyosságára apellált, hogy a találkozó elkövetkezendő vitáihoz a népfronti célkitűzésektől megkívánt szellemi alapot biztosíthassa.

A Vásárhelyi Találkozó megszervezőinek nagyszerű szándékaiból, Tamási Áron és Balogh Edgár, Méliusz József, Nagy István és Kacsó Sándor, Jordáky Lajos és Bányai László messzire néző bizakodásából s a találkozón felvillant szép közéleti lehetőségekből annyi mindent illúzióvá silányítottak a későbbi évek, hogy a retrospektív elemzés számára esetleg még az is illúzióknak tűnhet, ami az adott viszonyok között a legkevésbé sem volt az. A „fogalmakkal való garázdálkodás” társadalmi következményeit panaszló s a szavak becsületének koalizáló erőt tulajdonító Tamásira a *post festum* ítékezés könnyen rámondhatja még a lírai szubjektivizmus vádját is. A történelem Vásárhely előtt is és Vásárhely után is kétségbevonhatatlannul példázta a nyelv idomulását az eszmei rendszerekhez, illetve az eszmei rendszerek kötődését az osztály- és csoportérdekekhez. A pulpitusfilozófiák magaslatáról nézve ez már egymagában véve is elegendő oknak látszhat ahhoz, hogy álmodozóknak kiáltassék ki az, aki a közéleti szó kelyheseinek a tetemrehívásával próbált egy szellemi, kulturális és kisebbségpolitikai mozgalomnak viszonylag egységes irányt adni.

A modern dezantropologizáló szemlélet, mely szereti a Descartes-i szkepszis természetes örökösének s a múlt századi pozitívizmus logikus folytatásának tudni magát, pedig a térhódítása mögött nem utolsósorban korunk egyik hangulati jellemzője, a megcsalatottság érzése áll, legalább annyi szélsőséges egyoldalúságot eredményezett a világlátásban, mint amennyi termékeny indítást adott a tudományos vizsgálódásnak. Aki társadalmi viszonyulásaiban is magáévá teszi ezt a szemléletet, az a szavak erkölcsi tartalmára és emberi hitelére való hivatkozást bizonyára Michel Foucault „néma filozofikus kacajával” intézi el. A Wittgenstein-szabású fogalomfilozófiák s a gondolatot a gondolkodótól és a gondolkodás tárgyától egyaránt elszakító ismeretkritikai koncepciók következetes hívei, a szavak becsületéről olvasván, valószínűleg csak a vállukat vonogatják. A struktúrát megismerve-meghaladására irányuló társadalmi erőfeszítéseket is struktúráképződményekként értelmezve s az ember alanyi lehetőségeit a mindenható episztémé uralma alá utalva, a „humán archeológia” arra a kimondatlan következtetésre jutott, hogy a megszólalók valamennyi szava egy egyetlen plágium kényszerrel hordozza magán. Egy történelmileg adott episztémológiai mező belső immanenciájához és erejéhez viszonyítva még a legszélesebb szellemi hullámvérés sem lehet egyéb, mint vihar egy pohár vízben — Mikel Dufrenne szerint valahogy így extrapolálható Foucault nevezetessé vált alaptétele, s ebben az extrapolációban megszűnik a cselekvő intellektus minden felelőssége.

Bizarr eljárásként hatna, s tárgyunktól is messzire vezetne, ha a szó társadalmi erkölcsének, nemzeti súlyának és emberi hitelének a visszaszerzését hirdető Tamási és a melléje felsorakozók közéleti realizmusát filozófiai tekintélyek vagy eszmetörténeti argumentumok segítségével próbálnók bebizonyítani. A szofista Prodikosztól Baconig és Szokratésztól Montaigne-ig a bölcselők hosszú sorát idézhetnők meg, akik ilyen vagy amolyan formában síkra szálltak a dolgok igaz megnevezése és a nyelvvel való becsületes sáfárkodás mellett, mert hitték vagy legalábbis hinni akarták, hogy csak a szintaxis van kiszolgáltatva a körülményeknek, nem pedig a szintaxissal élő ember. Filozófiai hivatkozásainkkal visszamehetnénk Konfuciuszig, aki midőn egyik tanítványa megkérdte, mivel kezdené, ha a közügyek irányításával bízna meg, így válaszolt: „Először is a nyelvvel kellene helyreállítani, vagy az elnevezéseket kijavítani.” Az ilyen hivatkozásokkal azonban csak azt érnők el, hogy megfoghatatlan metafizikai jelenséggé általánosodna az az életbevágóan valóságos történelmi situáció, melyben Tamási felhívása elhangzott s a közössiégi szó ügyét Vásárhely napirendre tűzte.

„...A »harcosok« jelentékeny része nap-nap után ingerülten tör be a magyar szavak virágos kertjébe és ott nagy hevületben garázdálkodik. Ártatlan szavakat letapos, színeseket és üdöket; másokat, mint avultakat, felrüg; majd a nagy hevületéhez nagy szavakat hajgál egybe” — jóval a Vásárhelyi Találkozó után, de a Vásárhely előtti gondok szellemében írta ezt Tamási. A megfogalmazásán végigsajduló aggodalmát olyannyira közvetlenül a tapasztalati történelem — a sanda politikai idiómáknak a harmincas évek hatalmi viszonyaival összefüggő eluralkodása s a *lucus a non lucendo*-szerű csíhatag verbalizmusnak a baloldali ideológiai vitáiban is jelentkező kártevése — diktálta, hogy értelmezni is csak ennek az egykori tapasztalati realitásnak a szem előtt tartásával lehet. Az ideológiai nézetkülönbségeket közössiégi értekezéssé oldó szemantikai nagyvonalúságnak s a cselekvésből vétetett és a cselekvésben tárgyiasuló szóért viselt felelősségnek a Vásárhelyi Találkozás megnyilvánult példája olyannyira egy konkrét történelmi kihívással való szembeszegülés szükségletét tükrözte, hogy mai tanulságokat is csak ennek a konkrét történelmi tartalomnak a figyelembevételével vonhatunk ki belőle.

Az alapvetően verbális jellegű kultúrákban, mint amilyen a legutóbbi időkig az európai kultúra is volt, a világ humanizálására törekvő szellemnek gyakran kellett küzdelmet folytatnia azért, hogy a szárnyaszegettség állapotából kiszabadítsa és hivatása betöltésére újra alkalmassá tegye a szót. Az elévült stilisztikai formák, a történelmi-társadalmi helyzetmódosulások következtében kiüresedett vagy a folytonos ismételtetés során expresszivitásukat veszített nyelvi alakzatok helyére a szellemi inventivitás viszonylag könnyen tudott új formákat és új alakzatokat állítani. Igazán nehéz olyankor volt a dolga, amikor a nyelv hitelvesztését és a szintaxis megszürikülését valamilyen hatalom-védte retorika elúrhodása és a közélet kommunikációs rendszerének apodiktikussá válása idézte elő.

Az egyént a másik egyénhez, rajta keresztül pedig a társadalmi összességhez kapcsoló s ezzel individuális létezését is valóságossá tevő verbális tevékenységből sokszor sorvadt ki a történelem folyamán a közlés és a válasz természetes feltételezettsége, de annyi kanonizált zsargonnal és önállóság nélküli frázisformával, mint századunkban, soha nem kellett megküzdenie az emberiségnek. A társadalomigazgatás szintaxisában gyakran megfoghatottak az okhatározói és magyarázói mellékmondatok, de sem eszközszerűségében, sem pedig esztétikumában soha annyira nem degradálódott a nyelv, mint a fasizmus és a két világháború idején. Rimbaud-nak és Mallarménak is nagyon sok nyelvi megrögzöttséggel kellett leszámolniuk ahhoz, hogy a szavak kultúrateremtő funkciót új erővel csillogtathassák fel, de sem Rimbaud, sem Mallarmé nem tudta, mert nem tudhatta, mit jelent olyan korban élni, amikor — József Attilával fogalmazva — a költő úgy érzi, hasztalan vonít, mert a hatalom szintaxisa elnyom minden szuverén szókötést vagy — ha teheti — saját szavainak értelmi erőterébe von minden verbális megnyilatkozást. Adynak egy koturnusos-cifraszűrös szónokiasság pátoszában kellett utat vágnia a maga forradalmias eszméi és a költői nyelv életszerző igényei számára, de Ady nem ért meg soha olyan időt, amikor a humánus hirdetőt százzámra tette földönfutókká a politikai téboly, s a megírt eclogát írójával együtt hajította sírgödörbe a morális megbomlottság.

„A szó fogalmi tisztasága, valóságjelentése, becsülete, ez a márcsvásárhelyi tanácskozással legszebb eredménye” — így értékelte Balogh Edgár a Vásárhelyi Találkozó háromnapos munkáját, s ennek a — Tamási elnöki megnyitóját szándékosan parafrazáló — értékelésnek kettős volt a hangsúlya. Egyfelől arra a magas

fokú társadalmi-politikai felelősségérzetre és minden félreoldalgó frázistól mentes tárgyilagosságra utalt, mellyel a találkozó a romániai magyar nemzetiség közösségi helyzetét, gazdasági, közjogi és közművelődési viszonyait s a román—magyar együttélés senkítől meg nem kerülhető követelményeit egy népi alapokon álló demokratikus egységfront létrehozása jegyében felmérni igyekezett. Másfelől azt a történelmi realizmust és őszinte építő szándékot húzta alá, amely a találkozó előkészítése és a találkozó vitái során egymással szembeesülő társadalmi koncepciókat és világnézeti-nyelvi logikákat — az adott idő általános feladatai s a kisebbségi magyarság általános gondjai alapján — a *Vásárhelyi Hitvallás* közös nyelvéhez elvezette.

A találkozóan résztvevők ideológiai ellentéteiből fakadó s az ideológiai ellentétekre sokszorosan visszavetülő nyelvi averziók áthidalása, a jobboldali szóhasználatban fonákjukra fordult fővekekkel s a különböző hitvallások kavargásában véglegesen relativizálódott igékkel szembeni bizalom helyreállítása nem kis erőfeszítést igényelt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a találkozót megelőző elméleti-politikai eszmecserék és gyakorlati-szervezeti egyezkedések szinte minden mozzanatának valamilyen nyelvi-szemantikai vonatkozása is volt. A találkozó munkálatai során jelentkező egyenletlenségekbe ugyancsak állandóan belejárt a szavak polisziemiája, illetve a fogalomértelmezések világnézeti megosztottsága.

Amikor 1935 őszén az inkább csak tervezgetésekben létező Ady Endre Társaság nevében Balogh Edgár körlevelet intézett a romániai magyar fiatal értelmiség különböző szellemi-nemzedéki csoportosulásaihoz, s javaslatot tett egy széles körű ifjúsági ankét megrendezésére. Tamási Áron a szavak értelmi-intencionális mélyrétegeit s a megfogalmazások latens jelentéseit fürkésző ember bizalmatlanságával válaszolt. A romániai magyar szellemi-közéleti törekvéseket egyrészt a „külön-erdélyiség“ és a „begubózkodás“, másrészt a „népenergia“, a „szépség“ és a „haladó szlemperspektíva“ fogalmaival jellemző s a maga álláspontja kapcsán „Szlovenszkórol hozott kelet-európai kultúrbeállítottságot“ emlegető Balogh Edgártól a színvalló nyelvi egyenlőséget kérte számon Tamási: amíg pedígen a levélíró meg nem mondja, mit ért „külön-erdélyiségen“ és „begubózkodáson“, addig „nincsen más megoldás, minthogy ő megtartsa Szlovenszkórol hozott kelet-európai kultúrbeállítottságát, s én is megtartsam azt a kelet-európai látát és eszmét, amit a székelység mélyéről hoztam“. Néhány hónappal később, 1936 áprilisában Tamási Áron a *Brassói Lapok* hasábjain megjelentette a *Cselekvő erdélyi ifjúság* című vezetes cikksorozatát, melyben „a jövőndő érdekében“ „az Erdélyi Fialatok népi humanizmusának, a Hitelben hirdetett újraértékelésnek és a »baloldaliak« szocializmusának“ az összefogását s egy egységes nemzedéki cselekvésprogram kidolgozását indítványozta. A cikksorozatra az első reagálás ismét csak a kifejezések és megfogalmazások miértjétt fészegető gyanakvás felől érkezett. Miért nem mondja meg Tamási világosabban, hogy írásának címadó szavai mit jelentenek számára, illetve miért nem tisztázza egyértelműbben, hogy a „cselekvő ifjúság“ fogalmán a „gyakorlatilag dolgozó ifjúságot“ érti-e, vagy pedígen a „bizonyos gondolatokat öntudatosan vállaló ifjúságot“? — tette fel a kérdést Jancsó Béla, az *Erdélyi Fialatok* szerkesztője.

Közel másfél évig kerengtek fogalmak és kifejezések körül a Balogh Edgár ankét-kezdeményezésétől és a Tamási cikksorozatától megmozgatott nemzedéki cselekvésigények s figyelték egymás szavait a különböző ifjúsági-világnézeti csoportosulások. A rendkívül feszült politikai helyzetben és a roppant kusza ideológiai konstellációban gyakran még a népfrontgondolat legkövetkezetesebb képviselői és a közösségi összefogás legkitartóbb szorgalmazói is türelmetlen indulatossággal csaptak le a szokatlan vagy félrecsuszamlott szavakra. „A terminológiai félreértéseknek és spekulatív aggályoskodásoknak [...] a demokratikus szellemű arcvonal veheti elejét [...]“ — írta Balogh Edgár a *Korunk* 1936. májusi számában, miután egy hónappal előbb ugyanő Venczel Józsefnek az értelmiség társadalmi hivatására és a dolgozó néposztályok közösségi megszervezésére vonatkozó egyik, Németh Lászlótól kölcsönzött megfogalmazását ekképpen bírálta el: „Aki tudja, hogy szóhasználatunk mennyire nem véletlenek játéka, hanem akaratlanul is legbensőbb, titkolt lelki életünk rugóira jár, rá fog itt ismerni a feudális-fasiszta úri arroganciára, mely avatásról beszél, ha saját osztályönzését juttatja szerephez, míg a népet úgy fogják össze munkára.“ A fogalmi sővények fölött folyó szemléleti huzakodásban jóideig még azt is nehéz volt eldönteni, hogy miként nevezessék az ifjúsági csoportok közös tanácskozása. Bányai László még két hónappal Vásárhely előtt is arról medítált, hogy a *Hitel* „»diétának« nevezí a találkozót, noha a »diéta« kiváltságos rendek merev tárgyalóközössége volt. Ezzel szemben az Erdélyi Fialatok már a »parlament« szót használja, ami ténylegesen különböző állás-

pontok demokratikus összevetését jelenti e kollektív cél érdekében. A szóhasználat itt elvi jelentőségű.

Sajátos történelmi törvényszerűség jegyében cselekedett Robespierre, amikor Germinál 23-án a „politikai beszédek nyelvéről és stílusáról” tartott előadást a jakobinusoknak. A társadalmi harcok dialektikájának és a hatalmi küzdelmek ontológiájának ugyanazt a sajátos vonatkozását juttatta kifejezésre a mintegy másfél századdal későbbi költő is, amikor a forradalmi proletariátus nevében így írt: „Új nép, másfajta raj. / Másként éjtjük a szót, fejükön / másként tapad a haj.” Korszakváltások tapasztalatai, világnézeti és gyakorlati-politikai csatározások példái bizonyítják, hogy a nyelv nem egyszerűen csak függvénye a társadalmi állapotoknak, hanem a történelemalakító törekvésekben maga is fontos alanyi erőt képvisel. Mihelyt valamilyen társadalmi-politikai mozgalom a világ megváltoztatásának eszméjével színré lép, mindjárt első ténykedései sorában a szintaxist igyekszik meghódítani magának. A dolgok és viszonyok rendszerére ráépít egy olyan verbális rendszert, amelynek segítségével egyfelől hatékony ideológiái formában fejtheti ki saját céljait és szándékait, másfelől pedig pragmatikus lényegükre csúszthatja le az uralmon levők közéleti szólamiit. A készen talált lexikális anyagot olyan új fogalmakkal egészíti ki, a közhasznú szavakat olyan új összefüggésekbe szintagmatizálja s a megszokott kifejezéseket olyan új szemantikai jelentésekkel vagy hangulati tartalmakkal ruházza fel, amelyek már egymagukban véve is túlmutatnak az adott társadalmi valóságon.

A „másként ejtett szó” erkölcsse a történelmi megrekedtséggel való szembe-szegülésében van, s emberi hitelt is az a radikalizmus kölcsönöz neki, mellyel a fennálló rend verbális véderejét megbontván, kimozdítja vesztegléséből a társadalmat. Veszedelmet annyiban hordoz magában, amennyiben maga is kizárólagosságra tör, és saját újonnan megteremtett referenciális világán belül is kirekesztő hajlandóságot mutat. Germinál 23-a előtt pontosan egy héttel Robespierre guillotíne alá küldte Dantont. Idézett versének megírása előtt két évvel József Attilát ugyanaz a „másként ejtett szó” mondotta fasisztának és magyar eszernék, melyet ő maga is hűséggel szolgált.

Tamási Áron elnöki megnyitójának szinte minden mondatát a gondolati kiegyensúlyozottság, a körültekintő megfogalmazás és a szemléleti tolerancia jellemezte. A demokratikus közéleti szellem és általában a politikai demokrácia kérdését bölcs tapintatossággal világperspektívákban közelítette meg, a kérdés érdemi kibontását pedig a tudományos tárgyalagosságra való hivatkozással pótolta. A találkozó ideológiai feszültségeit s a különböző ifjúsági csoportosulásoknak a nemzetiségi közélet demokratikus átszervezése tekintetében jelentkező nézetkülönbségeit egy fogalmi-szemantikai szkizofrénia nemzetközi példázatába oltotta. „Demokráciáról szólva, ma két ember nem érti meg egymást, hiszen egymformán demokráciát mond a faszizmus vezére és az angol felelős államférfi” — állapította meg Tamási némileg rezignáltan, de a becsületes beszédben és a tiszta szándékú közösségi értekezési lehetőségeiben mégis bízó hittel.

Tamási megnyitójában a diszkurzív hangsúlyok ilyenén elrendezésének nyilván csak a találkozói közvetlen formai levezetése szempontjából volt taktikai célzata. Egyébként viszont a tárgyra irányuló és kendőzetlen egyértelműség öntudata érződött ki belőle: Balogh Edgár és Nagy István, Jordáky Lajos és Kacsó Sándor, Bányai László és Asztalos Sándor, s mindazok, akik az előkészítő bizottság tagjaként vagy a háttérbe húzóva a találkozói megszervezésén fáradoztak, bár nem valottak mindenben azonos nézeteket, a korszak leglényegesebb politikai kérdőjelét mégis ugyanabban látták. Erre a kérdőjelre világított rá Tamásinak a megnyitói beszéde is. Nem véletlen, hogy az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*-csoportosulás és a „népválaság” hirdetői között a demokráciához való viszonyulás kérdéseiben bontakoztak ki a legélesebb sajtóviták, s amikor a vitázók történetesen másról beszéltek, megfogalmazásaik mögül akkor is minduntalan előbukkant az alapvető kérdés: ki hisz a demokráciában, és ki milyen demokráciában hisz? A szenvedélyes polémiák hátterében végső fokon a faszizmus európai térhódítása, a polgári közélet klasszikus fogalmainak elhontalanodása és a jobboldali politikai mozgalmak hazai terjeszkedése miatti aggodalom állt. A politikai paroxizmus és a szellemi retardáció, a fél-Európán szétzabolátlankodó parancsuralmi rend és az intézményesített nemzeti gyűlölködés árnyékában a szocialista baloldal és a polgári értékeszmények védelmezői egyaránt rendkívül érzékenyekké váltak minden olyan megnyilatkozásra, amelyben a demokrácia gondolatától való eltávolodást vélték felfedezni. Az egyre agresszívebben fellépő nacionalizmusok erkölcsi rombolása és a közösségi veszélyeztetettség megnövekedése különös súlyt adott az 1918 után meghirdetett

plebejus-népi krédónak: „Nekünk, mint kisebbségeknek, állandóan és minden időben és minden eszközzel a legteljesebb és legőszintébb demokráciát kell kisugároznunk“, mert megmaradásunknak a demokrácia az egyetlen biztosítéka.

1937 nyarán, amikor a Balogh Edgárnak a *Független Újság* hasábjain megrendezett ifjúsági ankétja után a találkozó terve már határozottan körvonalazódni kezdett, és sor került az előkészítő bizottság megválasztására, az *Erdélyi Fiatalok* — a maga világnézeti függetlenségének a fikcióját féltvén, de ideológiai-politikai kétségektől is terhelten — így akadékoskodott: „Mit jelent ez? [...] Feladták a két (jobboldali és baloldali) dogmatikus álláspontot? Vagy megtévészto játék folyik e szavakkal: liberalizmus, demokrácia, humanizmus? Nagyon jó lenne, ha mind-egyik csoport tisztázná, mit ért ő e szavak alatt, mert akkor tisztán lehetne látni mindenkit a maga valójában és [...] könnyebben lehetne a különböző irányzatok és mozgalmak becsületes együttműködését megkísérelni.“ Bár a találkozót megelőző elvi-elméleti vitáknak és gyakorlati egyezkedéseknek voltak feszültebb szakaszai is, ennél a kisarkított kérdésfeltevésnél és követelésnél, illetve a feleletként elhangzott állásfoglalásoknál jellemzőbb mozzanata egy sem volt.

A *Hitel* már jóval az *Erdélyi Fiatalok* animozus felszólítása előtt félretette az „egyedüllevő magyarok“ közösségi aktivitásának zavaros elméletét, s szóhasználatából kiiktatta az „új nemesség“ történelmileg erősen avatag fogalmát, melyért indulásakor a szocialista baloldal, de Jancsó Bélának részéről is heves támadások érték. A szemle 1937. évi 1. száma a „népi és demokratikus szervezet“-ben jelölte meg a nemzetiségi társadalomépítés és a közéleti munka követendő alapelvét, s félreérthetetlenül kinyilvánította a *Hitel*-csoportosulás készségét a nemzedéki mozgalom többi irányzatával való együttműködésre. A „népvalóság“ hirdetői az *Erdélyi Fiatalok* gyanakvó dilemmáját a lehető legszabatosabb válasszal igyekeztek eloszlatni. „Hogy pedig azok, akik, marxisták és nem marxisták, a tulajdonképpeni radikális, baloldali szárnyát teszik ennek a mozgalomnak, liberalizmust képviselnek-e? Mint politikai elvet nem, de mint magatartást a közös platformot keresőkkel szemben, kétségkívül. Demokráciát pedig föltétlenül. Népi demokráciát s benne a dolgozó rétegek érdekvédelmét. És végül humanizmust is. Az emberi tömegek és az emberi haladás szeretetét. A tudomány, a műveltség s az előrelendítő szabadsághagyományok szeretetét“ — írta Bányai László a *Korunk* 1937 július-augusztusi számában.

Úgy látszik, mindez az *Erdélyi Fiatalok*at nem elégitette ki. Képviselői nem jelentek meg a Vásárhelyi Találkozón.

Lotz János egyik tanulmányában ezt olvassuk: „A nyelv sokféle célra szolgál és a világos, referenciálisan jelölő aspektusa csak egyik a sok közül. Ezért illúzió azt hinni, hogy a szemantikai szféra tisztázása az ígéret földje lenne, ahogy az általános szemantikai irány hívei hiszik. Ha sikerülne feloldani a különbségeket a demokrácia szó használatában, azáltal még nem küszöbölnödné ki az ellentétes politikai rendszerek közötti különbség.“ Bár ennek a megállapításnak merőben más a kiindulópontja, mint a dezantropologizáló nyelvfilozófiáknak, valamiképpen mégis azokra emlékeztet. Szilárdnak és kikezdehetetlennek tűnik már pusztán azért is, mert évszázadok — vagy legalábbis évtizedek — történelmi tapasztalata támasztja alá. Csak egyetlen historiai bizonyíték állítható vele szembe, mégpedig egy olyan bizonyíték, amely túlságosan sokba került az emberiségnek ahhoz, hogy mellőzni lehetne. A fasiszta barbárság egykori nemzetközi veszedelmére s az ellene felsorakozó koalíciós erők világméretű küzdelmére gondolunk. Azt ugyan még az emberi civilizáció és a kulturális nihil határmezsgyéjén vívott küzdelem sem tudta elhíhetővé tenni, hogy a szemantikai becsületesség útján a paradicsomba lehet jutni, de annyit kétségbevonhatatlanul bebizonyított, hogy a társadalomnak vannak egyetemes értékei, az emberi méltóság érvényesülésének pedig vannak oszthatatlan feltételei, s következésképpen a szemantikai tisztázásnak is van reális terénuma.

Vásárhelyen tovább folytatódott a különböző politikai és világnézeti csoportok szemléleti vitája, s az eltérő módon értelmezett szavak, illetve a más-más bordázatú nyelvi logikák párviadala. De a nézetek szembeállítás és az ideológiai-közéleti álláspontok egybevetése során tovább erősödött a közösségi értekezés igyekezete is. A kezdeti bizalmatlanság, melyet a kívülmaradók és a nemzetiségi politika hivatalos irányítói megpróbáltak még jobban elmélyíteni, fokozatosan szétoszlott, s a túlfeszített verbális indulatok helyét az egybehangolt munka, a kisebbségi érdekvédelem és a demokráciában való népi helytállás igéi foglalták el. Ha nem is tartósan, de győzött a történelmi belátás, miszerint — Balogh Edgár egyik későbbi írását idézzük — „időnkint le kell mosni fogalmainkról a félreértések ragacsát. Minél robbanékonnyabb a világ, annál inkább.“